

İslam Medeniyetinin Yitik İlim Halkası

Prof. Dr. Murteza BEDİR

DİB Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi

Peygamberler silsilesinin son halkası Hz. Muhammed'e indirilen ahir zaman vahyi Kur'an temelinde tebliğ edilen İslam'ın 7. yüzyılın ilk yarısında Medine'de başlayan hikâyesi dünyanın sonuna kadar sürecek ve hak-batıl mücadelesinde hak, kıyamete kadar İslam ile var olacaktır. Kur'an'ın ifade ettiği gibi:

"Sizler insanların hayrı için meydana çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz. Marufu emreyler, münkerden nehyeder ve Allah'a inanırsınız." (Âl-i İmran, 3/110.);

"İşte böylece siz insanlara tanık olasınız Resul de size tanık olsun diye sizi dengeli bir ümmet kıldık." (Bakara, 2/143.)

Hakkı temsil etme sorumluluğu İslam ümmetine verildiği günden beri İslam medeniyeti dünyada iyiyi, doğruyu, ahlaki, ilkesel ve hak olanı hep savundu ve bu duruş doğrultusunda kurumlarını inşa etti. "Yeryüzünde dini üstün kılmak" Kur'ani düsturunu kendisine ilke eden İslam insanlığa dünya ve ahiret dengesi kurarak hem dünya hem de ahiret mutluluğu vadetti. Kâinatın varlık sebebi insan, insanın varlık sebebi de kulluk ve kulluğun en üst derecesi de Allah'ın rızasını kazanmak olduğu gerçeğini her daim insana hatırlatma görevi peygamberlere verilmiş ve peygamberlerin sonuncusu Hz. Muhammed ile birlikte nübüvvet hatırlatması sona ermiştir. Bu son hatırlatmanın kıyamete kadar sürmesi; Kur'an'ın merkezinde yer aldığı İslam ahkâmının (İslam öğretisinin) ve de dolayısıyla ümmetin toptan yanılmaya karşı korunması ile gerçekleşecektir. İlahî mesajın son kertesinde nebilerin rolü âlimlere geçti. Nebiyy-i Zışan'ın diliyle: "Âlimler peygamberlerin mirasçılarıdır." (el-Acluni, *Keşfü'l-hafa*, no: 1745.) İslam ümmeti âlimleriyle birlikte var olmakta ve ilimle hakkı temsil mesuliyetini tahakkuk ettirmektedir.

İslam, tarihi boyunca çeşitli meydan okumalarla karşı karşıya kaldı; ilk yüzleşme fetihler sonrasında Arap-ümme bir topluluk olan ilk Müslümanların eski medeniyetler ve önceki yazılı kültürlerle karşılaşmalarıyla yaşandı. Bu yüzleşme İslam'ı Sasani, Babil, Mezopotamya, Antik Yunan, Roma-Bizans, Hint ve Çin bilim ve kültürleri ile yüzleştirdi; bu karşılaşmadan İslam medeniyeti doğdu. Antik medeniyetlerin birikimlerini yeni bir sentezle yorumlayan İslam Medeniyeti, hukuktan siyasete, felsefeden sanata, bilimden teknolojiye, düşünceden ahlaka hemen her alanda dünyaya ışık tutan fikirler ve müesseseler üretti. 1000 yıl boyunca dünyaya model olan İslam Medeniyeti ikinci bir meydan okumayı Moğol istilasıyla yaşadı. Dünyanın gördüğü en büyük istila hareketi olan Moğol saldırıları İslam ümmetine uzlaşma kültürünü öğretti; bu uzlaşma sayesinde Memluk, Osmanlı, Timur ve Babür Devletleri ile İslam Medeniyeti yeni sentezler üretti ve insanlığı adalete ve hakka çağırma vazifesini ifa etti. İslam'ın karşı karşıya kaldığı üçüncü karşılaşma Avrupa ile yaşandı; Ortaçağlardaki ilk karşılaşmada Haçlılar Kudüs işgaliyle İslam medeniyetinin birikimini tanıma ve ondan yararlanma yolunu öğrendiler. Bu karşılaşma Endülüs üzerinden Avrupa'yı aydınlatmaya

devam edecek ve Memluk ve Osmanlılar üzerinden Avrupa'nın İslam medeniyetini keşfi yeni bir çağın başlangıcına zemin hazırlayacaktı.

İslam'ın 18. yüzyıl ve sonrasında Batı Medeniyeti ile karşılaşması diğer yüzleşmelerden çok farklı bir nitelik arz eder. Zira 18. yüzyılda dünyayı etkilemeye başlayan ve ama esasen Sömürgecilik Çağı olan 19. yüzyılda bütün dünya halklarını ve medeniyetlerini derin bir değişime maruz bırakan Batı Avrupa kaynaklı modernleşme, sadece siyasi, askerî ve ekonomik bir karşılaşma olarak kalmadı. Aksine bu yüzleşmenin daha kalıcı etkileri Müslümanların dünya görüşünü, normatif pratiklerini ve ahlak anlayışlarını dönüştürdü; kısaca bu karşılaşma, hayatın hemen hemen her alanında derin izler bırakan bir niteliğe sahipti.

Modernleşme, önce Batı medeniyetinin kendi kadim geleneğini Aydınlanma felsefesi ve arkasından gelen yeni fikirlerle kritik eden bir olgu olarak ortaya çıktı. Ardından sömürgeciliğin sağladığı büyük imkânlar sayesinde bu aydınlanmacı modernleşmeyi Batılılar tüm dünyaya ve özel olarak da İslam dünyasına yayma fırsatı buldular; böylece tüm halklar gibi Müslümanlar da bu "yeni fikir" in cazibesine kapıldılar.

Modernleşme, İslam medeniyetini kökten değişikliklere maruz bıraktı; önce askerî, ekonomik ve siyasi kurumlar dönüştü; ardından eğitim ve hukuk kurumları dönüşüm geçirdi. Pratik ve kurumlar üzerinden başlayan bu değişimler bir süre sonra düşünce ve teori düzlemine taşındı. "En Uzun Yüzyıl" tüm dünyada olduğu gibi İslam dünyasında da modernleşme öncesini karanlık ve geri olarak nitelerken modernleşme ile gelen her şeyi aydınlanmış ve ileri olarak görmek eğiliminde olmuştur. Modernleşme ile ortaya çıkan olgunun oldukça kökten ve değiştirici bir etkiye sahip olduğu bilinmektedir. Öyle ki, modernleşmeye maruz kalan halklar kendi medeniyetlerinin dünyasına ve diline yabancılaşmakta âdeta kendilerini inkâr ederek modernleşmenin tasvir etmiş olduğu tarihin akışına dair büyük resme kendilerini eklemeyerek bir şekilde yeni durumu içselleştirmekte, böylece kendi geleneklerine ve klasiklerini unutan, küçümseyen veya görmezden gelen bir hâletiruhiyeye düşer olmaktadır.

İslam medeniyeti de bu süreçten nasibini fazlasıyla aldı. 19. yüzyılda yaşanan büyük değişimler, Müslüman aydınları ve elitleri İslam'ın iman-amel-ahlak planında geliştirdiği medeniyet ve ilim birikimini değiştirilmesi elzem 'eski ve geri gelenek' olarak nitelemeye zorlamıştır. Tanzimat'la başlayan bu tavır II. Meşrutiyet sonrasında hız kazanmış ve nihayet Cumhuriyetle birlikte dönüşüm tamamlanmıştır. Başlangıçta ulema ve aydın-elit sınıf çok daha özgün yaklaşımlarla bu yüzleşmeyi tahlil edip her alanda sentezci bir bakış açısı geliştirmeyi tercih ediyordu. Yeni eğitim kurumlarının mezunlarının sayısının artması ve bu sınıfın eski ve geleneksel olandan çok yeni ve modern olana daha aşına olmaları, tabii olarak hem pratikte hem de düşüncede modernleşmenin etkisinin hızla artmasına sebep oldu. Devletin tercihiyle modern eğitim kurumu mektebin gelişerek etkisini yaygınlaştırması, geleneksel dünyanın ve bilginin penceresi olan medresenin gittikçe cazibesini yitirmesine ve nihayet mektep mezunlarının geleneksel İslam mirası ve klasiklerine yabancılaşmasına neden oldu. Zaman içinde medreseler de bu değişim rüzgârına bigane kalamayacak ve II. Meşrutiyet sonrasında onlar da bu 'yeni durumun' etkisine açık hâle geleceklerdir. Cumhuriyet döneminde bu yeni medreselere bile tahammül edilemeyecek ve nihayet elit ve aydınlar eski

ve geleneksel olanın defedilmesinin tatmin edici süruruyla bu 'köhnemiş' kurumu ilga edeceklerdir. Medreselerin kapatılıp yerine ilahiyat ve imam-hatip okullarının açılması ile ilgili kanun değişikliklerinin yapıldığı Meclis oturumlarına baktığınızda bu mutmain hâli müşahede ediyorsunuz. Ya da en azından kanun değişikliğini yapanların 1000 yılı aşan bir köklü kurumu tasfiye ettiklerinin bile farkında olmadıklarını, aksine sıradan bir kanun değişikliği yapıldığı düşüncesinde olduklarını görüyorsunuz.

İslam medeniyetinin kelim, fıkıh ve tasavvuf medeniyeti olduğunu söylemek hiç de abartı değildir. Sadık iman, kelim, salih amel, fıkıh ve selim vicdan da tasavvufu ilmî disipline dönüştüren Müslümanlar bu sahada ürettikleri entelektüel mirası ve dolayısıyla bilgeliği bu son karşılaşma sürecinde maalesef kurban verdiler. Kurban verdiler çünkü geleneksel ilim dünyasına yabancı hâle gelen okur-yazar sınıfının modern bilgi diliyle geçmişte kalan geleneksel dünyayı anlaması neredeyse imkânsız hâle gelmişti. Kaldı ki, zaten geleneksel olanı öğrenmeye bir ihtiyaç hissetmeyen, hatta geleneksel olandan alınacak bir şeyin kalmadığına inanan yeni aydın sınıfın böyle bir derdi de yoktu.

İslam toplumlarının merkezi elitlerinin kelim-fıkıh-tasavvufun inşa ettiği bilgi ve kültür dünyasına sırtını dönmesi, İslami bilinci canlı tutan diğerlerinin ise bu bilgi ve kültürü Kur'an ve sünnete dönerek yeniden inşaya girişmeleri, İslami entelektüel kimliği karakterize eden geleneksel bilgi dünyasına ve onun entelektüel mirasına yabancılaşmayı beraberinde getirmiştir. Medeniyetimizin yitik halkalarından ilim halkasını bulabilmek için onu yitirdiğimiz ana ve duruma, yani son halkaya dönüp entelektüel birikimimizi bu yitik halka üzerinden inşa etmeliyiz. Ancak geleneksel dünyaya yabancılaşmamız sebebiyle bu dünyanın ilim mirasına uygun bir dil ve donanımına sahip olmadığımızı düşünürsek, İslami mirasın son halkasına nüfuz edecek yol ve yöntemleri geliştirmeye daha fazla zaman ve mesai ayırmamız gerekiyor. Modernleşmenin bizi donattığı dil ve söylem bu çabanın önünde bir engel oluşturduğu için öncelikle taklit-içtihat, gerileme ilerleme, akılcı-nakilci gibi ikilemleri bize dayatan modernist indirgemeci bakış açısını aşabilmemizi sağlayacak zihinsel terapiye ihtiyaç var. Ancak o zaman kadim yitik medeniyetimizin bizimle konuşabilmesini sağlayabiliriz.

İnsan ve toplum bilimleri alanında Batı medeniyetinin dünyaya sunduğu birikim de artık tüm insanlığa mal olan ortak miras hâlini aldı. Geçmiş büyük bilim ve kültür yüzleşmeleri karşısında buna bigane kalmayıp onu anlamaya çalışan, sonra dönüştüren ve ondan yeni sentezler üreten seleflerimizin yaptığı gibi kelim-fıkıh-tasavvuf birikimimize itimat ederek özgüvenle modern bilgi ve kültüre yaklaşabilmeli ve buradan yeni sentezler üretmeliyiz. İbn Haldun'un tespitiyle 'İslam kültürünü karakterize eden şeri ilimler ile insanlığın ortak mirasını teşkil eden akli ilimleri' dengeli bir uyuma kavuşturabilirsek İslam medeniyetini yeniden insanlığı aydınlatan, Hakk'a ve adalete çağırın bir mesaj hâline getirebiliriz.